

РАЗКРИВАНЕ СЪДЪРЖАНИЕТО НА ПОНЯТИЯТА ПЕДАГОГИЧЕСКИ И ДИГИТАЛНИ КОМПЕТЕНТНОСТИ КАТО ОСНОВА ЗА ИЗГРАЖДАНЕ НА ВИЗУАЛЕН ЙЕРАРХИЧЕН МОДЕЛ НА ПРОФЕСИОНАЛНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИТЕ КОМПЕТЕНТНОСТИ НА УЧИТЕЛЯ

Иванка В. Булова

Шуменски университет „Еп. Константин Преславски“

***Резюме:** В статията се разкрива съдържанието на понятията компетентност, компетенции, педагогическа и дигитална компетентност на база дефиниции от различни автори, с цел създаване на основа за изграждане на визуален йерархичен модел на професионално-педагогическите компетентности на учителя.*

***Ключови думи:** компетентност, компетенции, педагогическа компетентност, дигитална компетентност.*

DISCLOSURE OF THE CONTENT OF THE CONCEPTS OF PEDAGOGICAL AND DIGITAL COMPETENCES AS A BASIS FOR BUILDING A VISUAL HIERARCHICAL MODEL OF THE PROFESSIONAL-PEDAGOGICAL COMPETENCES OF A TEACHER

Ivanka V. Burova

***Abstract:** The article discloses the content of the concepts of competence, competences, pedagogical and digital competence based on definitions by different authors, with the aim of creating a basis for building a visual hierarchical model of the teacher's professional-pedagogical competences.*

***Keywords:** competence, competences, pedagogical competence, digital competence*

Необходимост от разкриване на съдържанието на понятията, участващи в изследването"

С развитието на определена област от науката и човешката дейност възниква необходимост от именуване на нововъзникналите явления и обекти, връзките и отношенията между тях, неразкритите допреди свойства и признаци на проява, възможните действия прилагани спрямо тези обекти, както и съответните реакции спрямо тези въздействия. Подобно взаимодействие се характеризира с изграждането на множество взаимни връзки, отражението на които в човешкото съзнание се дефинира като "понятие". Философски понятието се разглежда като форма на мисленето, чрез която се отделят и обобщават предметите по съществените им признаци, а в психологията една от дефинициите за понятие е „отразено в мисленето единство на съществени свойства, връзки и отношения на предмети или явления“ (Шадевалд 1989: 97).

Механизмът на формиране на понятията и тяхната структура са тясно свързани с разкриване на съдържанието, което носят. Един от факторите, необходими за ефективно обучение е успешното вписване на новите понятия във вече съществуващата понятийна система на обучавания. Характерно за цивилизационното развитие е повишаване на абстрактността на възникналите понятия (при възникване на ново понятие в понятийната йерархия се включват все по-голям брой съществуващи допреди

това понятия). При обучението е необходимо добро разбиране на понятията, стоящи на по-ниско йерархично ниво в основата на йерархичната понятийна йерархия. Един от методите за разкриване на същността на понятието е проследяване на йерархичната понятийна структура, което в някои случаи може да съвпадне с историческото развитие, намерило отражение в определена дейност или научно направление.

Анализ на понятията „компетентност“ и „компетенция“

В научната литература съществуват разногласия относно съдържанието на понятията „компетентност“ и „компетенция“. Обикновено тези понятия се срещат в множествено число, което разкрива тяхната комплексна същност. В педагогическите научни направления се срещат противоречиви интерпретации на различни автори при разкриване на същността на тези понятия.

В изследването си относно професионално-педагогическата и интеркултурна комуникативна компетентност, за разкриване на съдържанието на понятията „компетентност“ и „компетенция“ Я. Тоцева (Тоцева 2009: 40-49) се позовава на публикациите А. Хуторски, В. Великова и В. Делибалтова:

Според А. Хуторски: „Образователните компетенции са обусловени от личностно-дейностния подход към образованието, доколкото се отнасят изключително до личността на ученика и се проявяват, а също така и проверяват само в процеса на изпълнение от тях на определен вид комплексно действие. Компетенция в превод от латински *competentia* означава кръг от въпроси, в които човек е добре осведомен, притежава познания и опит. Компетентният в определена област човек притежава съответстващите знания и способности, позволяващи му обосновано да съди за тази област и ефективно да действа в нея.

За разделяне на общото и индивидуалното е необходимо да бъдат разграничени често синонимно използваните понятия „компетенция“ и „компетентност“.

Компетенция – включва съвкупността от взаимосвързани качества на личността (знания, умения, навици, способности и дейности), изискуеми по отношение на определен кръг от предмети и процеси, и необходими за качествена продуктивна дейност по отношение на тях.

Компетентността е владееене, притежаване от човека на съответстващата компетенция, включваща неговото личностно отношение към нея и предмета на дейността;

Според В. Великова, понятието „компетентност“ се осмисля като обобщаващо натрупаните в образоващия се компетенции в различни области с практически и идеални измерения. Компетенцията е винаги обвързана с операционализирането на субектната изява, докато компетентността може да се приема и в нейната потенциална дистанцираност от непосредствената практическа изява. (Великова 2003);

Различна е позицията на В. Делибалтова, която счита че „компетентността е личностно образувание, което не може да се операционализира, като се сведе до отделни разпокъсани „дискретни“ знания или умения, а би следвало да се оценява в определен контекст на основата на постигнатото действително ефективно изпълнение на задача или дейност, а не като постигане на предварително определен стандарт.” (Делибалтова 2003)

Според Международния съвет за стандарти за обучение, изпълнение и преподаване, „една компетентност включва съответен набор от знания, умения и нагласи, които дават възможност на дадено лице да изпълнява ефективно дейностите за дадена професия, или да работи по начин, който да отговаря или да надхвърля стандартите в определена професия или работна обстановка.” (Richey 2001)

Националната информационна система в областта управление на човешките ресурси в България приема следната концепция относно съдържанието на понятията „компетентност“ и „компетенция“:

Компетенции:

- Компетенциите са по-тясно понятие, което се разглежда в контекста на демонстрираното поведение в конкретна ситуация и в изпълнението на конкретна задача, роля и пр. Компетенцията е по-близо до „зная как“, отколкото до „зная какво“.
- Компетенциите винаги са в динамика и се доказват перманентно (оценяват, измерват) в практическа среда, т.е., как служителят се справя с работата в конкретната организация, на конкретното работно място, с конкретните задачи и проблеми, проявяващи се в конкретни ситуации.

За разлика от компетенциите, **компетентностите (компетентността) са:**

- ниво на осведоменост, познания, опит и авторитетна експертиза в определени области;
- комплексен личностен ресурс, обезпечаващ възможността за ефективно взаимодействие в една или друга област от обкръжаващия свят, зависещ от степента на притежание на необходимите за целта компетенции (т.е. компетенциите са част от компетентността)
- по-широко и интегрално понятие, съвкупност от личностни качества (ценности, знания, умения, навици, способности), обусловени от опита и дейността в определени социални и личностно значими сфери.
- понятие, което е по-близо до разбирането за професионална квалификация (мярка за степента на владение на знания, умения и професионално значими качества, придобити чрез обучение и/или трудов опит - дефиниция в НКПД);
- способност за изпълнение на конкретна длъжност, функции и роли, която се доказва формално, чрез съответен документ (диплома, сертификат и пр.), съобразно изискванията на българското законодателство.

Представената концепция припокрива интерпретациите на А. Хуторски и В. Великова.

Ирина Стоянова разглежда формирането на професионалните компетентности на студентите в предучилищна подготовка във връзка с придобиването на знания, умения и формиране на компетенции като:

- Знания – да познават историята на предучилищното възпитание и основните понятия в предучилищната педагогика, да познават особеностите в развитието на възпитанието и елементарните форми на обучението на децата от предучилищна възраст;
- Умения – да си служат с основните понятия, да организират и планират педагогическия процес в детската градина;
- Компетенции – да прилагат теоретичните си знания на практика. (Стоянова И 2021: 102)

Компетентностите и компетенциите според концептуалния модел на Националната информационна система в областта управление на човешките ресурси в България.

Понятието „компетенция“ произтича от латинската дума „competere“ – съответствие, подхождане. Компетенцията е способност да се действа успешно при решаването на практически задачи и проблеми, които възникват в различни ситуации и процеси на работното място. Компетенцията е израз на способността на индивида да съчетава и интегрира успешно в поведението си на работното място различни елементи на притежаваните от него знания, умения, опит, професионални качества и други личностни черти и характеристики. Компетенцията е своеобразен стандарт за поведение и изпълнение, който отличава успешните (изключителните) служители от останалите (по-посредствени) служители в организацията. Според представения концептуален модел на Националната информационна система в областта управление на човешките ресурси в България компетенцията е съвкупност от знания, умения, нагласи и поведения

на служителите за постигане на резултати (нива на представяне) в дадена професионална роля или определена организация.

Компетенциите са израз на способността на индивида да се справя успешно с работата си.

Класификацията, която е използвана в представения концептуален модел групира компетенциите по няколко признака:

Според областта на проявление те биват дигитални, комуникативни, организационни, професионални.

Според клъстера, в който попадат. Обособени са общо 17 клъстера /групи/ от еднотипни компетенции в следните категории: Бизнес компетенции; Информационни и дигитални компетенции; Лична ефективност и самоусъвършенстване; Лоялност и интегритет; Маркетинг и продажби; Предоставяне на услуги, проектиране, разработка и внедряване; Работа с инструменти, машини и оборудване; Работа с нормативна уредба, стандарти и изисквания; Работа с техническа, технологична и др. документация; Развитие на хора; Ремонт и поддръжка; Социални и комуникативни компетенции; Технологии, процеси и операции; Транспорт, логистика и доставки; Управление, финанси и администрация.

Според типа на проявление - специфични и преносими.

Специфичните компетенции се дефинират като тясно професионални, предимно технически и технологични знания и умения, свързани със специфичния характер на функциите, които изпълнява конкретна длъжност, т.е. какво служителите следва да знаят и умеят, за да вършат работата си успешно и ефективно в съответствие с изискванията към длъжността. Тези компетенции са свързани със специфичния характер на професията и задачите на длъжността (работното място), с използваната техника, инструментариум и технология, с бизнес процесите и операциите, със специфичната нормативна уредба и стандарти, към които длъжността има отношение.

Преносимите компетенции се дефинират като знания, умения и поведения, развити в една ситуация, които могат да бъдат пренасяни в други ситуации, в т.ч. и в други професионални роли и предприятия. Преносимите компетенции се характеризират с по-широко приложение. Те могат да бъдат ключови за изпълнението на длъжности от различно функционално естество. Обикновено преносимите компетенции в компетентностния модел на организацията се отнасят за всички или повечето длъжности и подпомагат създаването и поддържането на определен тип организационна култура и ценности.

Професионална и педагогическа компетентност на учителя

Педагогическата компетентност на учителя е част от неговата професионална компетентност. Съществуват различни подходи за определяне на структурата на професионалната компетентност на учителя.

Единият от тях е свързан с разкриването на структурата на професионалната компетентност чрез системата на педагогическите умения на учителя, представен в работите на И. Я. Лернер, В. В. Краевски, А. В. Хуторски и др, които предлагат всяка компетенция да се разглежда като единство от три съставни части:

- когнитивна, която включва педагогическите и специално предметните знания;
- операционно-технологична – владението на методите, технологиите, способите за педагогическото взаимодействие, методите за обучение по конкретния учебен предмет;

- личностна - етическите и социални позиции и нагласи, черти на личността на специалиста.” (Галеева 2007)

Другият подход за определяне на структурата на професионалната компетентност на учителя е свързан с разпределението на индивидуални компетентности в съответствие с водещите видове професионални дейности на учителя:

компетентност в областта на самостоятелна образователна дейност;
компетентност в областта на преподаването;
компетентност в областта на образователните дейности;
компетентност в областта на научната, методическата и изследователската дейност;
компетентност в областта на социалните и образователни дейности;
компетентност в областта на културно-просветните дейности;
компетентност в областта на управлението.

Според Н. Галеева съдържанието на учителската компетенция включва:

- Предметно-методологическа компетенция;
- Психолого-педагогическа компетенция;
- Компетенция в областта на образователния процес;
- Комуникативна компетенция;
- Компетенция в областта на управлението на системата „учител-ученик”. (Галеева 2007)

Независимо от видовете дейности на учителя, компетентността във всеки от тях включва два основни компонента:

- системата от знания, която определя теоретичната готовност на учителя;
- системата от умения и навици, които формират основата на практическата му готовност за извършване на неговата професионална дейност.

Обобщените изисквания към нивото на теоретична и практическа подготовка на учителя се определят в квалификационните характеристики, представени в Държавните образователни изисквания.

Спецификата на педагогическата дейност изисква от учителя да владее системата от общокултурни и общонаучни, специални, психологически и педагогически знания. Учителят в началното и средното училище се занимава с онази възрастова група ученици, които имат доста разнообразни общи и възникващи професионални интереси. Ефективно педагогическо взаимодействие, установяването на междуличностни отношения с тях е възможно само в резултат на развитието на неговия широк мироглед, обща ерудиция, компетентност в различни области на социалната, културната, научната, техническата информация, въз основа на която творчески се формира духовно богата личност.

В същото време професионализмът и педагогическите умения на учителя се определят от дълбочината на знанията му в областта на преподаваната от него предметна област. Успешното изпълнение на професионалната му дейност включва и овладяване на основите на общотеоретичните дисциплини в размер, необходим за решаване на педагогически, научно-методически, организационни и управленски задачи.

Компетентността в областта на самостоятелната образователна дейност се осигурява чрез познаване на основите на научната организация на труда: методи за търсене, обработка, съхраняване и използване на информация, съвременни информационни образователни технологии, методи за организиране на самостоятелна работа, спазване на режима на работа и почивка и др.

Системата от психолого-педагогически знания, необходими за всеки учител, включва в себе си няколко блока.

На първо място, учителят трябва да притежава психологически знания, които да осигуряват осъзнаване на възрастовите и индивидуалните характеристики на учениците, основните психични процеси и психологически механизми, явяващи се основата на възпитанието и обучението.

Необходими са знания за характеристиките на педагогическата дейност, нейната структура, изискванията, които тя налага върху личността на педагога, основите на професионалното и личностното самовъзпитание и саморазвитие.

Учителят трябва да е овладял система от методологични и концептуални знания, които му помагат съзнателно да изгради педагогическия процес: за същността на образованието като социален феномен, за мястото и ролята на общото и педагогическото образование в системата на обучението през целия живот, за функциите на образованието, основни тенденции, насоки и перспективи за неговото развитие, за съвременните подходи за преподаване и образование и др.

За да извършва преподавателска дейност, той се нуждае от познания за психологическите и педагогически основи на обучението: същността на учебния процес, неговите закони и принципи; особености и структура на учебната дейност, начини за организирането и; психологически основи на когнитивния процес; методи за проектиране на образователния процес, подбор на учебното съдържание, адекватни форми, методи и средства за обучение, съвременни педагогически технологии; изисквания към оборудване на класни стаи и помощни помещения; учебни помагала и техните дидактически (учебни) възможности; същността, видовете и методите за организиране на самостоятелната работа на учениците, наблюдение и записване на резултатите от обучението; методи за диагностика и анализ на резултатите от тяхната преподавателска дейност.

И накрая, той трябва да има представа за психологическите и педагогически основи на общуването, а за да изпълни функцията на класния ръководител, трябва да познава теоретичните основи на възпитателния процес, методите за организирането му, да разполага със знания в други области на професионалната му дейност: научно-методическа, социално-педагогическа и управленска.

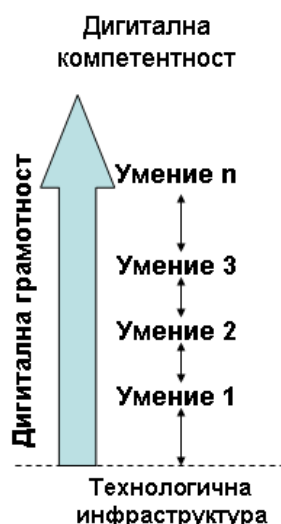
Професионалните компетентности на учителя имат комплексен характер, тъй като професионалната компетентност и педагогическите умения до голяма степен зависят от способността за синтез на знания от различни области на науката и практиката, явяващи се инструмент за успешна педагогическа дейност, както и за професионално и лично развитие.

Дигитална компетентност

В ерата на бурното развитие и приложение на информационните и компютърни технологии дигиталната компетентност е една от ключовите компетентности, при изграждането на педагогическо-професионалните компетентности на учителя. През 2006 г. Европейския парламент и Съвета на Европейския съюз публикуват препоръка за идентифициране на ключовите умения за учене през целия живот, с която дигиталната компетентност е призната за една от 8-те ключови компетенции за учене през целия живот (Ferrari 2012).

Четири години след това, тази препоръка е оценена в „Европейската стратегия 2020“ (European Parliament and the Council 2006), признавайки дигиталната компетентност като едно основополагащо базово умение.

Все още някои автори използват синонимно понятията „дигитална грамотност“ и „дигитална компетентност“, но в контекста на разкритите досега съдържания на понятието „компетентност“, дигиталната компетентност може да бъде представена като най-високо йерархическо ниво, в основата на което попадат дигиталните умения и дигиталната грамотност. За визуализация на Фигура 1 е представен модел по (К. Рашева-Йорданова 2013).

Фигура 1. Изграждане на дигитална компетентност (К. Рашева-Йорданова 2013)

Не съществува единна дефиниция за дигитална компетентност, но някои автори представят вижданията си по следния начин:

- Дигиталната компетентност е набор от знания, умения, нагласи, които се изискват при използване на ИКТ и електронните медии при изпълнение на задачи, решаване на проблеми, осъществяване на комуникация и управление на информация, създавайки и споделяйки съдържание, изграждайки знания ефективно, ефикасно, по подходящ начин, критично, творчески, самостоятелно, гъвкаво, етически по време на работа, в свободното време, при обучение, общуване и потребление” (Ferrari A. 2012);
- „Придобиването на компетентност в дигиталната ера може да бъде определено като начин на мислене, което дава възможност на потребителите да се адаптират към новите изисквания, определени от постоянно развиващите се технологии” (Coiro, J., Knobel, M 2008);
- „Дигиталната компетентност може да бъде дефинирана като уверено, критично и творческо използване на ИКТ за постигане на целите, свързани с работа, учене, отход, участие в обществото“ (Ala-Mutka 2011).

През 2017 година Европейската комисия публикува Digital competences 2.0 – Рамка за дигитална компетентност. В този документ са идентифицирани ключови компоненти на дигиталната компетентност в 5 основни области (Савова 2018):

1) Грамотност, свързана с информация и данни: да може да формулира нуждите от информация, да намира и извлича цифрови данни, информация и съдържание. Да преценява значимостта на източника и неговото съдържание. Да съхранява, управлява и организира цифрови данни, информация и съдържание;

2) Комуникация и колаборации: може да взаимодейства, комуникира и да сътрудничи чрез цифрови технологии, като същевременно има предвид културното и поколенческото разнообразие. Може да участва в обществения живот като използва публични и частни цифрови услуги. Може да управлява собствената си цифрова идентичност и репутация;

3) Създаване на дигитално съдържание: може да създава и редактира цифрово съдържание, да подобрява и интегрира информацията и съдържанието в съществуващи

системи за управление на знания, като същевременно разбира как се прилагат авторските права и лицензи. Знае как се дават разбираеми инструкции на компютърна система;

4) Сигурност: може да защитава цифрови устройства, съдържание, лични данни и поверителността в дигитална среда. Знае как да защитава физическото и психическото здраве, и познава възможностите на цифровите технологии за повишаване на социалното благополучие и социалното включване. Осъзнава въздействието на цифровите технологии върху околната среда;

5) Решаване на проблеми: може да идентифицира потребности и проблеми, и да решава концептуални проблеми в цифрова среда. Може да използва дигитални средства за създаване на иновативни процеси и продукти. Поддържа актуални знания за дигиталната еволюция.

Литература:

1. Ala-Mutka: 2011: **Ala-Mutka, K.** (2011). Mapping Digital Competence: Toward a conceptual understanding. Joint Research Centre - Institute for Prospective Technological Studies. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
2. Coiro, J., Knobel, M., Lankshear, C., & Leu, D. J. (2008). Handbook of research on new literacies. New York-London: Routledge
3. European Parliament and the Council. (2006). Recommendation of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 on key competences for lifelong learning.
4. Ferrari 2012: **Ferrari, A.** (2012). Digital Competence in Practice: An Analysis of Frameworks. Sevilla: Institute for Prospective Technological Studies. Retrieved July 21, 2012 http://is.jrc.ec.europa.eu/pages/EAP/documents/FinalCSReport_PDFPARAWEB.pdf, 22.1.2013
5. Галеева 2007: **Галеева Н. Л.** Система компетенций как инструмент управления качеством образования. <http://www.eidos.ru/journal/2007/0930-7.htm>
6. Великова 2003: **Великова, В.** „Образователната компетентност” като резултат от образователната дейност – Педагогика, 2003, № 6
7. Савова 2018: **Савова Г.**, Рамка за дигитални компетентности, <https://www.ipa.government.bg/bg/ramka-za-digitalni-kompetentnosti>
8. Стоянова И. Видове компетентности в университетската подготовка на студентите, Компетентностният подход в обучението – традиции и иновации, 2021, Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“ ISBN 978-619-201-522-0, с. 102
9. Тоцева 2009: **Тоцева Я.**, Професионално-педагогическа и интеркултурна комуникативна компетентност, Технологични аспекти на интеркултурното образование, Благоевград, 2009, с. 40-49
10. Шадевальд 1989: **Шадевальд В.**, Понятия „природа“ и „техника“ у греков, сб. Философия техники в ФРГ, 1989, с.97.